

Babylon befolyása a héberek ős vallására.*

Irta: Györfi István.

Egészen a múlt század közepéig tudásunk a babyloniak vallását illetőleg igen szűk körben mozgott. Ugy szintén az ismeretlenség homályába volt burkolva, vagy éppen teljesen ismeretlen is volt igen sok, az Ó-szövetségben leírt, héber vallásos intézmény, szertartás. Az 1842-ik év — amikor Botta francia konzul megkezdte ásatásai sorozatát a Tigris folyó partján — Mosullal átellenben fekvő halmokon — egy új korszak határköve és záloga az ős héber vallás helyesebb megértésének és magyarázatának. A buzgóság és lelkesedés, amellyel Botta munkálkodott a több mint kétezer éve elrejtett feljegyzéseknek és emlékeknek napfényre hozásában, világszerte érdeklődést kelt. Rövid időn belül Anglia, Franciaország, majd később Németország és Amerika kelnek nemes versenyre a gazdag szellemi kincseket ígérő munka folytatásában. És ma egy félszázaddal később, sok nemes élet, nagy szellem áldozata árán, tudásunk a babyloniakról kiterjed visszamenőleg egészen a negyedik évszázadig Krisztus előtt. Az ős babyloniai városok, emlékek, királyi könyvtárak napfényre hozása pedig igen jelentékenyen segít a héber val-

* Használt forrásművek:

Az időközben ásatások folytán napfényre került szöveggyűjtemény:
L. W. King: „Magic and Sorcery etc“.

G. Smith: Exploration and Discovery on Site of Ninive. Roger: History of Babylonia and Assyria. (Az ásatások legrészletesebb tárgyalója, 2 kötet. New-York és London 1900).

Hilprecht: Exploration in Bible Land. Hasting's Dictionary of the Bible: Pótkötet, The religion of Babylonia. Fred. Delitzsch. Babel und Bibel. W. Robertson Smith: The religion of the Semites és The old Testament in the Jewish Church.

lások szokások, irodalom és törvénykezés eredetének helyes nyomozásában.

Az azonban, hogy a babyloniai kultúra mennyiben volt befolyásolva a szumir és akkad népek műveltsége által, vagy hogy Babylonia milyen viszonyban volt más *sémi* népekkel, teljesen kívül esik ezen rövid dolgozat szűk határain. Mi itt csupán a babyloniai intézményeket vesszük fontolóra és keressük azok befolyásának nyomait a héber vallásos intézményeken, lényegesebb pontjaiban.

Lévén a vallásos szokások alkotó elemei egy nemzeti irodalomnak és kezdő fokozatai egy határozott, körvonalozott törvénykönyvnek, úgy gondolom, leghelyesebb lesz, ha első sorban a vallásos szokásokat vesszük tárgyalás alá és figyeljük meg, hogy mennyiben voltak befolyásolva Babylonia által.

Már 2000–2250 (Kr. e.) körül (vannak, akik előbbre teszik ezt a dátumot, mint Meyer (Geschichte des Altertums 1906., Probel Zeitschrift für Assyriologie XXI.) Hammurabi uralkodása idejében a babyloniai kultúra igen magas fejlettségi fokon állott. Nebuchadnezzar Babylonját egy «arany csészéhez» hasonlítja Jeremiás (51⁷). A babyloniai műveltség és nyelv a Tigristől a Nilusig — beleértve a Földközi tenger medencéjét is — átölelve tartott minden népet hatalmas karjaival.

A babyloniai műveltség és vallásos eszmék hatása lényegesen és kivételesen erős volt Kánaánban. Ennek a ténynek erős bizonyossága egy kis ékírással szerkesztett levél vagy Tel-El-Amarna tábla. Ezt a levelet Egyiptomban Amenophis királyi város kiásatása alkalmával találták. A levél dátuma 1400 Kr. e. és az Euphrates vidékéről van írva két Pharaonak s mutatja, hogy az izraeliták a letelepedéskor igen magas fokon álló babyloniai kulturát találtak Kánaánban, amelyet aztán át is vettek, miután hatalmukba kerítették «az ígéret földjét». A pénznemek, az ipar, a törvény, törvénykezési formák, szokások, tudomány, az áldozási és papi rendszer — mindmind Babyloniából veszik eredetüket, vagy legalább is többé-kevésbé befolyásolva voltak általa. Már a Salamon

uralkodása alatt a babyloniai eszmék nagy sokasága esik a világ széltébeni nemzetközi érintkezésre, nem is szólva a számtalan esetről, amelyekben Izrael közvetlen érintkezésben állott Assyriával a kilencedik század közepétől lefelé.

Mielőtt azonban tulajdonképpeni tárgyunk fejtegetésébe belefognánk, szinte elmulaszthatatlannak tartom egy néhány szót mondani az ó-szövetségi monotheizmus eredetét illetőleg. Természetesen határozott feleletet adni ebben a kérdésben igen nehéz lenne, minthogy maga az egész kérdés egyike a legnehezebb és kétségesebb tárgyoknak s jelenleg egy ide vonatkozó és szükséges hosszú fejtegetésbe belemennünk lehetetlen. Követve azonban a híres berlini assziológus, Delitzsch professzor ide vonatkozó elméletét, egy rövid áttekintést adni a tárgyról még is megpróbálok. Nyilvánosan tartott és nyomtatásban is megjelent előadásai szerint¹ voltak nomád sémi törzsek, amelyek már 2500 körül Kr. e. Babyloniában megtelepedtek és akik között ilyen kifejezések voltak használatban, mint «Az isten, Isten»; «Az Isten adta»; «Az Isten van velem», vagy helyesebben: «Jahvé az Ur»; «Jahvé adta», «Jahvé velem van». A feltevés három agyag táblácskán alapszik, a melyeken ékírással írva a következő nevek olvashatók: Ja-a-ve-ilu, Ja-ve-ilu, Ja-u-um-ilu. Vagyis Jahvé «az Egyedüli, az Örökkévaló, ki él és munkálkodik nemzetségről nemzetségre». Ez a Jahvé volt a szellemi birtokában azoknak a nomád törzseknek, amelyekből egy évezreddel később Israel törzse kialakul.

Jóllehet a Babyloniába bevándorolt sémi népek vallása gyorsan polytheismussá változott, de azért a «mindentudó» és mindenütt «jelenlevő» Isten eszméje folytonosan él a babyloni isten fogalomban. A nap-isten, a hold-isten és a többi istenek mind beleolvadnak Mardukba, — a világosság Istenébe. Másfelől azonban az a Jahvé hit, amellyel Mózes Izrael tizenkét nomád törzsét összehozta, ugyancsak sokat szenvedett a fogság előtti időben a pogány kanaáni istenek imádása által és a babyloniai

¹ „Babel und Bibel“. Leipzig 1903.

pantheontól. Általában véve a teológusok többsége minden nehézség nélkül arra a nézetre jutott, hogy azok a nevek, amelyek úgy, ezer vagy több évvel is régiebbek az ó-szövetségben előforduló megfelelő neveknél és amelyek bizonyosságai az «Egy Isten» imádásának, mint Jahu «Az egyedül létező», ezek a nevek egy átmeneti pontot képeznek a Jahve-vallás történeti fejlődését illetőleg egy szélesebb látókörhöz, mint azok a nevek, amelyeknek sajátosságosan kijelölt helyük van Ábrahám és leszármazottjainak soraiban, dacára, hogy ezáltal az ó-szövetség jellege, mint kijelentése veszélyeztetve van. És bár oly sokan minden eszközt megpróbáltak ezeknek a neveknek az el-kimagyarázására, de a támadások hullámai és habjai közt az északi sémi fajú beduinoktól leszármazott nevek szilárdan és mozdulatlanul állanak, mint világító torony a sötét éjszakában: «Jahve az Isten» «Jahu az Egyedüli».¹

Mindezek után az alkalom igen kedvezőnek mutatkozik az isteni kijelentés nehéz és bonyodalmas kérdésének teológiai fejtegetésére és arra, hogy a biblia értékéből bármit is vonhatnának-e le ilyen jellegű elméletek, amelyek isteni kijelentési természetétől eltekintve a történeti oldalát célozzák megvilágítani és előtérbe hozni? Bármily csábító is az alkalom, én jelenleg nem élhetek vele. Annál inkább sem, mivel az én határozott célom éppen az, hogy a teológiai kérdéseket, amennyiben tehetem, elkerüljem és az egész kérdést vallástörténeti alapon fejtegessem. Ezek után tehát más út nem lévén számomra nyitva, a dolgozatom tulajdonképpeni tervébe illő, áttérek egy részletesebb fejtegetésre a babyloniai befolyást illetőleg a héberек vallására, tárgyalás alá véve első sorban is a vallásos szokásokra gyakorolt befolyást.

Igen jellegzetes neve van Babylonia legrégebb Bel-templomának Nippur-ban: E-Kur, «halom-ház» vagyis határozottabban kifejezve «egy épület a halom tetején». Ez annál is lényegesebb, mert a babyloniai szent épületek általában véve többé-kevésbé egy hegy vagy halom alakjának utánzatai. A föld ugyanis a babyloniai fogalmak

¹ Delitzsch: Babel und Bibel. Leipzig 1903. 47--48 old.

szerint úgy szerepel, mint egy hatalmas hegy, amint-hogy a föld elnevezései között az «E-Kur»-t is következetesen ott találjuk. A népszerű és kezdetleges teológiai felfogás szerint az istenek a föld mélyéből emelkedtek föl, szállottak ki, szülőhelyük a «Kharsag-kurkura» az egész földet magában foglaló hegy», amely név mint a föld egy másik neve szintén használatban volt. A templom, amelyet az istenség tiszteletére építettek, mint az istenség lakóhelye is egyszersmind tulajdonképpen utánczata volt a kozmikus «E-Kur»-nak és kiesiben egy miniatűr Kharsag-kurkura. Minthogy tehát a babyloniak fogalma szerint az istenség szoros összefüggésben volt a hegy, halom fogalmával, igen természetes, hogy templomaik építésénél az istenség eredeti lakóhelyét próbálták visszaadni, reprezentálni, gondolván, hogy az istenség kegyét azáltal még jobban leköthetik. Ugyanez a gondolat vezethette a kanaániakat és hébereket is - - igen valószínűen a babyloni befolyás útján - - hogy templomaikat «magas helyek»-nek (bamot) kereszteljék el. Továbbá, hogy Jehovát «a hegyek Istenének» (I. Kir. 20²³) nevezzék, amint a Genesis huszonkettedik fejezetének 14-ik verse is erre vonatkozik: «a hegy tetején Jehova megjelenik». Ezenkívül azonban ugyanezt a gondolatot fejezik ki a következő helyek is az ó-szövetségben: I. Kir. 3⁴; 13³²; II. Kir. 17^{29,32}; 23¹⁹.

A hegyszerű alak létrehozása céljából földből egy, magas halmot hánytak össze, amelyen egy terraszt készítettek külön, és ez volt a szenthely tulajdonképpeni alapzata. Az azonban igen természetes, hogy az épületet magát nem rakták erre az egy emeletes halomra, hanem ahelyett még egy második emeletet hánytak tetejébe földből, hogy a hegyhez való hasonlatosság annál valószínűbb legyen. Ennek a gondolatnak az eredménye az ugynevezett lépcsőzetes torony, ismeretes, mint «zikkurat». A «zikkurat» symbolikus jelentése, mint «szembeötlő épület» csodálatosan megegyezik a Genesis tizenegyedik fejezetének a szellemével, amely leírás szerint egy «zikkurat» építői oly épületet szándékoztak építeni, amely «jól látható» legyen.

Babyloniában minden szentélynek külön sajátos ne-

ve volt, amelynél fogva ismeretes volt. Ez a szokás Babylo-
nia történetének legrégibb korszakába nyúlik vissza. A
larsai zikkurat neve: E-dur-an-ki, «Ég és föld közötti ka-
pocs» emlékeztet a Genesis egy helyére (Gen. 28¹²) az
« eget és földet összekötő létrára», amely kifejezés bizo-
nyára magában hordja a zikkurat fogalmát. Egy másik
szentély neve: «könyörgésnek háza» Ézsaiásra emlékeztet,
amint Jehova templomáról beszél, amelyet «könyörgésnek
háza a világ részére» névvel fognak hívni (Ézsaiás 56⁷).
A még most is fennálló szokás, amely szerint az izraelita
hitközségek sinagogáiknak nevet adnak, ezek szerint ba-
byloniai prototypusra vezethető, nyomozható vissza.

Körültekintve egy babyloniai szentély belsejében, sok
hasonlóságot találhatunk az itt látható szent eszközök és
a nagy héber templom oltárai, vázái és áldozati meden-
céje között. A babyloniai oltárszöglet csücskéinek a díszí-
tései egy szarú formához látszanak hasonlítani, amint-
hogy a szarút megtaláljuk a héber oltárokon is. A baby-
loniai oltárakon kereken hatalmas agyagedények, vázák,
kancsók voltak felállítva, amelyeket tisztálkodási és más
áldozatokkal kapcsolatban használtak. A Salamon tem-
plomában hasonlóképp a vázák hosszú sora volt felállítva
a nagy oltár körül a tágas udvarban. A Marduk templo-
mában két medence volt, egy nagyobb és egy kisebb. Az
összehasonlítást a nagy medencével, amely a Salamoni
templom udvarában állott, önkéntelenül sugallja és kevés
kétség fér hozzá, hogy az utóbbi egy babyloni model
utánzata.

Mindkét oldalon találkozunk többé-kevésbé lényeges
vallásos szokásokkal, amelyek szoros viszonyban állanak
egymással úgy a használatot, mint a kifejezett gondo-
latot illetőleg. Első sorban is itt vannak a számok, a hét
és három, szentelt, megkülönböztetett jellege. «Oh Föld,
föld, föld, halld az Urnak szavát» kiált fel Jeremiás (22²⁹).
Üdv, üdv, üdv a királynak, Uramnak» a formula, amely-
lyel igen sok assyriai «írástudó» kezdi levelét. Ézsaiás
könyve 6-ik részének 3-ik verséhez a szeráfok kiáltása:
«Szent, szent, szent a seregeknek Ura» és hasonlóképp ol-
vashatjuk egy assyr templomi liturgia kezdetén a három-
szoros «asur»-t, amely ugyancsak «szent»-et jelent.

A sokoldalú közös vonás a héber kultuszában babyloniai ritussal igazolja azt a feltevést, hogy a körülményes áldozati előírások, istentiszteletek, szabályok a papi kodekszben nagyjában a babyloniai templomokban látott és megfigyelt gyakorlatból vannak merítve. Ugy a babylon, mint héber szokás szerint az istenség képviselője kapja az eredetileg magának az istenségnek szánt, áldozati részt és a felajánlott áldozatot így nem áldozták fel valamely istenségnek a tűz szent elemével való érintkezés által, hanem ahelyett a templom veszi azt tulajdonába és használja a saját céljaira. Mindazonáltal úgy a babyloniaknál, mint a hébereknél szokásban volt az áldozati állat ehetetlen részeinek megégetése, szimboluma az istenség iránti tiszteletnek. (Levitikus 3¹⁴—17).

Igen gyakoriak voltak még a babyloniaknál az olaj- és boráldozatok, amelyekre nézve a történetileg hiteles szövegekben számos vonatkozást találhatunk. Teljesen szokásosnak látszik a templomok alapköveinek beszentelése olajjal vagy pedig borral. A héberek ezt a szokást is átvették és igen sok eset fordul elő erre nézve az ó-szövetségben, amelyek ezt a nézetet látszanak megerősíteni. A többek között tán a leglényegesebb az az eset, amikor Jákob felszenteli a Bethel-i szent követ, végig öntözvén olajjal (Genesis 28¹⁸).

Folyékony áldozatok bemutatását gyakran láthatjuk képekben kiábrázolva régi babylon domborműveken, kőoszlopokon. A babylon művészet egyik remek alkotása teljesen meztelenül ábrázol egy hívőt, amint a folyékony áldozatot éppen önti bele egy, az oltáron álló hatalmas csészébe. Az ó-testamentumban annyszor előforduló szokás, mely szerint sarú nélkül lépték át a szentelt hely küszöbét, ama gondolat igazolásának tekinthető, hogy egy korábbi korszakban a hívők nemcsak a saruikat, de a ruháikat is teljesen levetették imádkozás vagy áldozatok alkalmával. Különösen pedig, amikor olvassuk, hogy Saul idejében, a látnok teljesen meztelen járt-kelt a szentélyben, kevés kétségünk lehet, hogy volt idő, amikor a héberek is, a babyloniakhoz hasonlóan, meztelenül járultak az istenség színe elé.

A zene igen lényeges része a babyloniai isten-tiszteleteknek és Tammuznak a tavaszi nap ifjú istennő-jének kultuszában domborodik ki szembetűnően. A héber mithosz, amely szerint Jubal, a zene feltalálója, és ősatya, élénken igazolja, hogy valamint a babyloniaiak, úgy a héberék is gyakran használták a zenét templomaikban. Különösen nagy értékkel bír két szobrászati munka, amelyek a babyloni ásatások alkalmával kerültek napvilágra és pedig értékesek annyiban, hogy a hangszerek feltalálásának héber mithoszáat testesítik meg, amint azt Genesis 4²¹-ben leírva találjuk. Az egyik a korai pásztorzene kifejezője, a másik babyloniai zenekart ábrázol.

Igen régi a babyloniai bűvészet és ördögűzés és visszanyulik a történelem egyik legősibb korszakába, 2800-ba Kr. sz. e. A magusok különféle osztályait megtalálhatjuk a babyloniai papság között. Deuteronomium nyolcadik fejezete nem kevesebb, mint tizenegy osztályát sorolja fel a magusoknak és kevés kétség fér hozzá, hogy a Pentateuch heves ellenzése a magusok, varázslók, bűvészek, jósokkal szemben, tulajdonképpen babyloniai szokások elleni küzdelem volt.

Eredetileg babyloni a cherubok, seraphok és angyalok fogalma is. A zsoltárok könyve, 91¹¹ és következő verseiben említett «védő angyalok, amelyek az embereket kísérik» elő jönnek egy igen jól ismert babyloniai levélben is, amelyet Aplâ írt az anya-királynőnek: «Királynak anyja, asszonyom, vigasztalodj! Bel és Nebo kegy-angyala jár az országok királyával», ugy szintén olvashatjuk az Esarhaddon-hoz írt levélben is: «Vajha a nagy Isten küldené el az egészség és jólét védő angyalát». Az ördög és sátán fogalmában az ősbabyloniai Tiamât alakja látszik fennélni, mint az istenség kezdetbeni ellensége. Az ó-szövetségben oly gyakran szereplő Sátán, már nem az istenség, hanem mindig az ember ellensége és eredetét szintén a babyloniaiak démonokban való hitéből veszi. (Jób 1. rész, I. Kron. 21¹, Zak. 3¹).

Továbbá a «szombat» (Gen. 2²:³; Exod. 20¹¹; Deut. 5¹⁵.) minden valószínűség szerint babyloniai eredetre valló intézmény. Az ásatások alkalmával napfényre

került táblácskák, feljegyzések egyikén a «Sabattu» úgy van leírva, mint «a lélek pihenő napja», egy nap, amelyen az istenek haragja szünetel (Rawlinson: «Inscriptions of Western Asia»; M. Jastrow: «The original character of Hebrew sabbath»: American Journal of Theology and Fred. Delitzsch «Babel und Bible.») Ugyszintén a jól ismert áldozati naptárban is a hónapok 7-ik, 14-ik, 21-ik és 28-ik napjai külön meg vannak jelölve. Azonban az is bizonyos, hogy a «szombat» a héberек között új jellegét kapott; a pogány szokásokból kivetkőzött és erkölesi, magasabb szempontú vallási célok szolgálatába állott: jól-lehet babyloniai eredetű

Igen számos érdekes vonást találhatunk a babyloniai Zagmuku ünnep fejlődésében, amelyek sok hasonlóságot árulnak el a héber új-évet illetőleg. Egyfelől ott látjuk Márdukot, amint ül trónján, körül állva alázatos tisztelettel a többi istenektől és megállapítja az emberiség sorsát a jövő új évre. Másfelől a zsidó tradicionális hit szerint az Ur ítéletet tart e napon; előtte egy nyitott könyv, amelybe az emberiség sorsa van beleírva. Kilenc nap a próba idő és a tizedik, az ítélet napja, a jövő sorsa meg van pecsételve. A héber új év Râsh-hash-shanâ név alatt ismeretes és teljesen megfelel a babyloniai rêsh-shatti vagy Zag-muku új évi ünnepnek. Természetesen tagadhatatlan a tény, hogy a héber új évi ünnep, egy a Márdük ünneptől független, hosszú fejlődésen ment keresztül, másfelől azonban közvetlen babyloniai befolyás lehetőségére enged következtetni az a körülmény, hogy a Râsh-hash-shanâ valóságban a fogság után kezd lényegesebb helyet elfoglalni az ünnepek sorában.

A babyloniai Tammuz ünnep nemkülönben jelentős befolyás jeleit mutatja a héber szokásokat illetőleg. A héberек ugyanis még Ézékiel idejében is gyászszertartásokban emlékeztek meg az eltávozott Tammuzról. (Ézékiel 8¹⁴, valószínű Zakariás 12^{10,11}). A zsidó egyház naptára még ma is, mint böjti napot jelöli meg Tammuz tizenkettedik napját és Houtoma («Über die Israelitische Vastendagen») igen érdekesen bizonyítja, hogy amikor a zsidók e napot Jeruzsálemnek a rómaiak által való le-

rombolásával kötötték össze, tulajdonképp egy régi ünnepek akartak újabb, magasabb jelleget adni. E nap eredetileg a Tammuz kultusszal van összekötve.

A halotti szertartásokat, szokásokat véve részletes vizsgálódás alá, elbámulunk a nagy hasonlóságon, amelyet úgy a szellemet, mint a gyakorlatot illetőleg megtalálunk az ó-szövevségi íratok és a babyloniai felfogás között. A «Sheol», az alvilág leírása, amint az Jóbnaál, a zsoltárok könyvében. Ézsaiásnaál és Ézékielnél találjuk, vajmi kevésben különbözik attól, amelyet a babyloniai irodalomban olvashatunk. Jób «Sheol»-ja «a sötétség és az árnyak világa» (10^{21,22}), amely fogalom mintegy újra szövegezett formában ki van fejezve a babyloniai Isthar monda szövegének bekezdő soraiiban. A héber Sheol a babyloniai Arulú-hoz hasonlóan a föld mélyébe van elhelyezve. Ugy van leírva, mint egy hatalmas földalatti barlang. A bejárat ércapukkal van elzárva, amelyek erős zárral vannak felszerelve. Sheol, a képzelet szerint, egy sivár világ, valóságos por-fészek. Aki egyszer oda kerül, annak nincs feltámadás. (Job. 7¹⁰.) Vagy amint a babyloniaiak gondolták «egy ország, amelyből nincs visszatérés». A halott helyzete igen szomorú Sheolban, ugyszintén az élet «Arulú»-ban a babyloniai leírás szerint. A halottak neve héberben, «Refa-ím» mutatja és indokolja képzelt, szomorú, erőtlen helyzetüket. Beszédjük halk suttogás vagy csirpeléshez hasonló gyöngye hang. Általában véve úgy vannak feltüntetve, mint akik télenül, csendesen fekszenek örökös nyugvásra kárhoztatva. A halottak kívül esnek Jahveh hatalmi körén, aki az élők világával van elfoglalva. Jahveh áldása érvényes ebben a világban, de azontúl nem. A halottak nem dicsérik Jahveh nevét. Predikátor könyve — bár későbbi kör munkája — a halott sorsának összegezésekor, a régi népies felfogásnak ad kifejezést, a mint azt mondja, hogy halottaknak semmi tudomása sincs az itt történekről (9⁵—10.) Nincs sem tervezgetés, sem bölcsesség, sem ítélet az alvilágban.

Valamint a babyloniaiak, úgy a héberék is hitték, hogy az egyén amilyen körülmények közt halt meg, ugyanolyan körülmények közt fog élni tovább változatlanul az

alvilágban. Így Jákob nem akar bánatban meghalni, (Genesis 42³⁸.) mert tudja, hogy ez esetben bánat lenne örökös sorsa oda lent. Sheolban az élet, némi tekintetben, a földi élet folytatása. Innen a harcost fegyvereivel temetik, a prófélat palástja teszi felismerhetővé, a királyok koronáikat viselik és a különféle népeket viseletük különbözteti meg egymástól. Másfelől, bár a halottak erőtleneek és tehetetlenek, mindamellett az élöket felülmúló bizonyos erővel rendelkeznek. Ugy a héber, mint a babyloniai fogalmak szerint a halottak szoros összeköttetésben vannak a felsőbb hatalmakkal és maguk is némi isteni tulajdonságokkal vannak ellátva. A halottak jósolnak, ép úgy, mint maga Jahveh. (I. Sám. 28¹¹.) Nem csupán álomban jelennek meg az élőknek, de árnyaik fel is kelthetők az alvilág mélyéből.

Természetesen ez a népies felfogás igen sok változáson ment keresztül a héberék vallásának fejlődése folyamán. Addig, ameddig Jahveh csupán egy volt a többi istenek között, semmi kivétel nem volt téve a körülményt illetőleg, hogy az istenek hatalmi köre csak az élők világára van befolyással. Jahveh azonban, az egyedüli és egy igaz isten, céljaiban és munkáiban nem határolható, ura a holtaknak épp úgy, mint az élőknek (I. Sám. II-ik rész.) Ugyszintén a nemzeti isten, Jahveh rovására írták a Sheolból való megszabadítás hatalmát is (I. Kir. 17^{21, 22}; Jónás 2⁷.)

A halottak bűnhődés-jutalmazásának és feltámadásának tana a későbbi «erköcsi hit» következménye. A régi hit azonban, amely a héberéket és babyloniakat olyan szoros összeköttetésbe hozza, érezte hatását abban a határozatlanságban, amely oly hosszú időn keresztül jellemezte e tanokat, még hivatalos közzétételük után is. A régi felfogás maradandó szívóssága feltételezi és bizonyítja, hogy a héberék és babyloniaiak jó hosszú időn keresztül kellett, hogy összeköttetésben legyenek egymással. Ami a halottakat illető felfogást megilleti, ugyanazt elmondhatjuk a halotti szokásokat illetőleg is. Nem egy modern zsidó szokás bizonyítja még ma is az eredetiben azonos héber és babyloniai módot, amellyel halottaikat örök nyugalomba helyezték.

Amint az ó-szövetségben annyiszor kifejezve látjuk, a bibliai idők népei, az úgynevezett ó-kori népek élete az egyes népek különböző vallásában nyert jellegzetes kifejezést. A választott istenség hozzátartozott magához a nemzethez, az ország földjéhez. A vallásos szokások, a kultusz, a papság az irányítói a politikai, szociális és irodalmi életnek. Következétesen térhetünk így egy újabb pontra, szorosabban szemügyre véve a babyloniai irodalom csodaszép legendáit, meséit, amelyekben a mindennapi élet vallásos szokásai, mint megörökített, eleven tényezők működnek és nyomozzuk egy feltételezhető befolyás szálaít a héberék irodalmi termékeit illetőleg. Babylonia ősi és sok oldalú műveltsége kétségen felül jelentősebb és befolyásosabb volt annál, mint amilyennel a héberék bármikor is dicsekedhettek. Gazdag és változatos irodalma és mythológiája előnkbe tárja sok egyebek közt a teremtés munkáját, az élő világ létrejöttét és sorsát úgy, amint azt a bölcsék és költők elképzelték, maguknak képzeletben megalkották. A mythologusok és hagyományok visszhangjai eljutottak Palesztináig és befolyásolták a héber elmét. Kivételkötetve polytheistikus formájukból és hozzá formálva a héber vallás szelleméhez, a héber író elfogadta őket és felhasználta azon mély szellemi igazságok élénk és festői szemléltetésére, amelyek Israel mestereit mindenkor egy szellemi vallás magasabb régióiba vezették.

A civilizáció héber legendája, amelyet a Genesis 3—4. fejezeteiben olvastunk, a Jahvista író munkája. Ő az egyedüli, aki a bűnbeesés, az éden kertből kiűzetés és Kain testvérgyilkosságának történeteit feljegyezte és ő az egyedüli, ki az embernek a változott körülményekhez való alkalmazkodási kísérleteit úgy tárgyalja, mint szabad akaratának gyakorlását Jahveh tetszésének ellenére. A babyloniai Adapa legendájában olvassuk, hogy amikor Anu az élet kenyerét és vizét kínálja Adapanak, ő visszaütásítja és így nem lesz halhatatlanná. Az, ami a halál étke Ea-nak, Anu-nak életet jelent. Jastrow azon a véleményen van, hogy «a teremtő Ea-nak szándékában van teremtményét (Adapa) a halhatatlanság elnye-

résének lehetőségétől megfosztani és ez a gondolat majdnem teljesen egyezik a Genesisben (3. rész) kifejezett azon fogalommal, amint Jahveh óvintézkedéssel veszi körül az élet fáját, nehogy az ember örök életet nyerjen.

Az éden kertjének egész hagyománya az élet és tudás fáival a babyloniai fakultuszon alapszik s különösen Eridu imádásával van összekötve. A héber tradíció Jahvéhja agrikulturális isten, aki Édenbe plántálja kertjét. Éden, a név annyit jelent, mint «nyílt föld». A kertet az Ur plántálta Gen. 2⁸ és az embert kijelölte, hogy azt művelje, éppúgy, amint a babyloniai földesúr szokta kijelölni a kertészt, hogy a földjére gondot viseljen. (Gen. 2¹⁶). A kertészség különben is nagyon nemes foglalkozás volt Babyloniában. A babyloniai királyok igényt tartottak «a szent-fa kertésze» címre és Nabuchadnezzár «Babylonia kertésze»-nek nevezi magát. Thomson Cambell «Babylonian Devils und Evil spirits» című munkájában egy eredeti babyloniai történetről ad számot, amely Eridu kertjéről szól, amelyben a szent fa nő és bár a történet tisztán legendai jellegű, mégis nagyon valószínű, hogy a Genesis írójának az Éden kertjének leírásához ez a történet adta az alapot. A Genesis 3. részének 17., 18. verseiben található átok pedig egy valószínűségi parallell kap az Ea mondanakör táblácskáin, amely egy bizonyos Atarpi-ra vonatkozik, aki Ea istent megsértette és aminek a következménye a földre kimondott átok.

Ez az eredménye a héber civilizáció legendája összehasonlításának a babyloniai régi feljegyzésekkel és bármiféle bírálat előtt is világosan áll a tény, hogy a bibliai író igen sokkal tartozik a babyloniai feljegyzéseknek: a használt nevek babyloniai istenek és városok nevei, vannak részletek, amelyek mint Jahveh átka a földre és más egyéb töredékek, csaknem szószерinti idézések babyloniai tudósításokból.

A babyloniai kozmikai eposz egy költemény a hét tábla könyveiben, amelyek a világ teremtésének legendaszerű történetét tartalmazzák. De valamint a Genesis könyvében, ahol a teremtés két különböző verzióját bizonyos revideáló-kiadó összevonta (Gen. 1- 2¹. Elohistá munkája;

Gen. 2⁵—24: Jahvista munkája), éppúgy a babyloniai irodalom termékeinek maradványaiban is vannak részletek, amelyek két különböző verzió létezésére utalnak. (Az eredeti ékírásos szöveg XIII. l. 33 s.) De míg az ó-szövetségben két különböző verzió egy kombinált alakban jelenik meg, hogy így egy összhangzó egészet alkosson, addig a babyloniai két verzió a maga teljes eredetiségében és függetlenségében marad egymás mellett.

Teljesen szükségtelennek látszik bizonyítani a tényt, hogy a héber teremtési monda véglegesen Babyloniából ered és nem öröklődött, a babyloniaktól és héberektől függetlenül, egy közös semi őstől. A történetek helyi babyloniai színezete és a hosszú kor, amely visszanyúlik addig az időig, amikor a szumir nép volt Mesopotámia lakója és ameddig eredetük visszanyomozható, döntő bizonyosságok a második feltevés ellen. Másfelől fölösleges az is, hogy a jól ismert argumentumokra hivatkozzunk, amely szerint a hébereknek maguknak is voltak legendáik a teremtést illetően, hasonló, babyloniakéhoz, már a fogság előtt. Csupán a babyloniai Sárkány-monda különböző, héberben megőrzött formáira hivatkozom, (Amos 9³, Ézsaiás 61⁹, Zsolt 74¹³ és köv., 89⁹ és Jób 26¹² köv., 91³) mint elegendőnek vélt tényre annak a bizonyítására, hogy a babyloniaktól a kölesönzést a héberek már igen korán, jóval a fogság előtt megkezdték. A különbség pedig, amely a bibliai és babyloniai legendák közt szembeötlő, arra enged következtetni, hogy a fogság alatti és utáni zsidóság a történetek régi héber formáját teljesen készen találta és hogy az aprólékos elrendezés körüli változtatások kihagyásával magasabb szellemi felfogások és hitük szükségszerű következménye. A Tel el-Amarna táblák felfedezése bebizonyította, hogy a babyloniai befolyás a 15-ik században (Kr. sz. e.) kiterjedt Egyiptomra és Nyugat-Ázsiára. Az írásban megőrzött legendák igazolják a tényt, hogy a babyloni mythologia politikai határain és érdekein belül igen jelentékeny befolyással bírt. Éppen ezért fellehetjük, hogy a babyloniai mythosok Palestinába megtalálhatták az útát, otthonossá válva, még mielőtt az izraeliták birtokukba vették volna. Sok ilyen mythost tet-

tek magukévá az izraeliták kétség kívül még a következő korszakokban is, amikor a héber királyok uralkodása idejében Babylon befolyása teljesen közvetlen volt. Egészen világos tehát, hogy a fogság alkalmával a zsidók a babyloniai mythológiában nem egy teljesen új és ismeretlen tárgyat találtak, hanem felismerték abban a rokon felfogások sorozatát; sokban különbözött az övéktől szellemi fogalmakban, de meglepően hasonlót a formai, materiális pontokat illetőleg.

A hősök, törzsek dicsőségét megénekelni, hymnusokat zengeni, amelyek fölgyújtják, lángra lobbantsák az emberi szíveket; merész tettekre, bátorságra serkentve, igen otthonos és szokásos volt Keleten. Előttünk, mint példa Deborah éneke és a héber zsoltárok.

A babyloniaiak nemzeti eposza (12 tábla kőnyv) a chaldeaiak nagy népies hősének, Gilgameshnek a kalandjait jegyzi fel. A héberék az ősmonda visszhangját feltalálták Sámsonnak, a héber mythologia naphősének történetében. A bibliai Sámson úgy van megteremtve a Gilgamesh jellemének modellje után. Mindkettő hős, mindkettő győző, mind a ketten leküzdenek egy oroszlánt és asszony szövibe mind a kettőjüket, az egyiket Délila, a másikat Isthár és egy asszony miatt veszti mindkettő el csodás erejét. A min! Gilgamesh letörve közeledik végéhez, épp úgy hal meg a vak és megnyírt Sámson végre Dágon templomának romjai közt; épp úgy, amint a nap beletemetkezik a sötét, téli fellegekbe.

Genesis 6—9. részei az özönvíz történetét tartalmazzák. Ennek egy valóságos és igen érdekes babyloniai párhuzamát fedezte fel Smith György és le is fordította Chaldeai Genesisében. (XVI. fejt.). A történet a Gilgamesh eposz egyik epizódját képezi.

Nem lesz érdektelen, úgy gondolom, ha röviden is, de vizsgálat alá venni a babyloniai monda és a bibliai özönvíz története közti összekötő szálakat. A hagyomány szálait az Euphrates völgyében kell keresnünk. Noé bárkáját csupán a Babyloniában uralkodó, hajózási rendszer világításában érthetjük meg igazán.

A babyloniai történet két részre szakad: Shurippah

lerombolása és az Euphrates kiáradásának évi eseménye. E két elem kombinációja azt a benyomást eredményezi, amelyet Parnapisthim története hoz előtérbe, mely szerint a záporosó sokkal nagyobb arányokat élt, mint ahogy eredetileg az istenek által megígérve volt. A bibliai elbeszélés is ezen a kombináción alapszik, de figyelmen kívül hagyja a történet localis elemeit és ügyesen használja fel a vízözönt, mint eszközt a Jahvéh kezében és igazolja az igaz életű, iazgságos ember (Noé) iránt mutatott különös kegyet. A bibliai elbeszélés, éppen mint a babyloniai azzal az ígérettel végződik, hogy több vízözön nem fogja végigseperni a földet: de ez az ígéret monotheisticus szempontból tekintve, úgy van értelmezve, mint az örökkévaló törvény megalapozásának megjelölése; — egy gondolat, amely teljesen idegen a babyloniai beszély célja előtt. Természetes, vannak különbségek, de a főbb vonások ugyanazok és a két beszély lényegében való egyezése kétségtelen. Még csupán annyit szeretnék megjegyezni, mintegy hozzáadás-kép, hogy a két különböző verziónak, amelyek ugyanazt az egy történetet adják elő, töredékei kerültek napvilágra Ninive ásatásai alkalmával és pedig különösen egyik ugyancsak nagyon régi, amennyiben a dátuma Ammizaduga uralkodására esik 2245—2223 Krisztus sz. e. (Sardanapalus ninivei könyvtárából).

A vallásos szokások, legendák, mondák világa igen érdekes képét tárta elénk a héber és babyloni észjárás rokonságát illetőleg. Még egy pont van, amelyre egy futó pillantást kell vetnünk, mielőtt a befejezéshez érnénk: a törvénykezés. Az izraelita törvénykezés is erős jeleit mutatja a babyloni befolyásnak, megőrizvén azonban eredetének függetlenségét. Mindkettő fejénél egy-egy hatalmas alak áll, kinek nevéhez a törvény kihirdetése fűződik; mindkét esetben a háttérben ott fénylik az istenség, mint egyetlen forrása a törvénynek, melyet egyfelől Hammurabi, másfelől Mózes közölnek népeikkal. A mózesi törvények azonosak a babyloniai törvényekkel eredetükben, a közlést tekintve, nem véve tekintetbe egy katholizáló mozzanat végig vonulását az egész biblián.

Hammurabi király hatalmas kőoszlopát (2 és fél mé-

ter magas) 1902-ben találta fel de Morgan francia archeologus és Scheil dominikánus barát Susa acropolisának romjai között. A kőoszlopra a törvények 282 paragrafusban vannak felvésvé. A paragrafusok, amint maga a király mondja, tartalmazzák: »Az igazság törvényeit, melyet Hammurabi, a hatalmas és igazságos király alkotott, a gyöngé és elnyomott, az özvegyek és árvák előnyére és javára.« Bár a király azt is mondja, hogy ő »Babylon Napja, a Világosság, mely szétömlék országában déltől északig — írta le ezeket a törvényeket«, mindamellett ő is úgy kapta azokat az ég és föld legfőbb bírójától, a mindenek urától, ki egyedül igaz és tökéletes, a Nap-istentől. A törvény-kövön egy fél-dombormű megörökíti a jelenetet, amint Hammurabi átveszi a törvénykönyvet Shamash-tól, a legfőbb törvényhozótól. Nem emlékeztet-e ez a kép arra a jelenetre, amely a Sinain játszódtott le, amint Mózes átveszi az előírt parancsokat és Izrael megkéli Jahveval az úgynevezett »szövetséget« Exodus 20. rész; 22. rész; 28. rész; 34. rész.

A semi bélyeg világosan látható, jóllehet az eltérés a különböző életviszonyok között, Babyloniában és Israelben, világosan visszatükröződik törvényeikben. Hammurabi codexének jellegzetes főlénye igen szembeűnő, ha azt a »Szövetség könyvével« vagy a deuteronomi törvénykönyvvel hasonlítjuk össze. A primitív, törzsi szervezet, amely Babyloniában eltűnt, kezd bomlásnak indulni Israelben is. Hammurabi törvénykönyve teljesen a polgári törvénykezéssel foglalkozik és arról az oldalról nézve legtalálőbban hasonlítható az eredeti »Szövetség könyvéhez«, amelynek tárgya nincs vonatkozással a vallási dolgokra.

Hogy milyen időtájban, melyik korszakban lett a Hammurabi törvénykönyve ismeretes Israelben, az teljesen bizonytalan. Összevetve a codexet a deuteronomi codexszel, némi kölesönzés nyomait találhatjuk az utóbbiban, az előbbitől. Tekintettel a deuteronomi törvénygyűjtemény nagy arányaira, továbbá a talált parallel-részekre, mint a bevezető historiai anyag és a befejező áldás és átok — arra a körülményre engednek következtetni, hogy a Hammurabi törvénykönyve nem volt ismeretlen az izraelita »írastudók« előtt már a hatodik század kezdetén Kr. sz. e.

Végeredményében a Hammurabi codexe nem jelentéktelen annak a ténynek vitatása szempontjából, hogy az izraelita intézmények mennyiben voltak befolyásolva Babylonia által. A parallel és analogus részek azt mutatják mindenestre, hogy az izraelita törvénykezés bizonyos határig adósa Babyloniának. «A babyloni és Mózesi törvénykönyv ugyanazon irodalmi formában jöttek létre; nagyszámú törvényt tartalmaznak, amelyek majdnem azonosak; igen sok helyen majdnem szó szerint egyeznek és mindkettő egy civilizált társadalom részére készült. A parallel-részek sokkal szorosabb viszonyban állanak egymáshoz, semhogy a közös tradíció bizonytalan elméletével megfejtethők lennének. Bebizonyítást nyert, hogy az izraeliták már Palestinában ellanulták és elsajátították az ősrégi babyloniai mondákat. Miért ne tanultak volna tehát babyloniai törvényeket is? A babyloniai törvénykezés alapja Hammurabi codexe és így a régi babyloniai király alkotása, a 2250-ik évről Kr. sz. e. megközelítőleg, néhány ezer évvel később bejutott a »Szövetség könyvébe« és öröksége lőn Izraelnek és a világnak.» (C. Johnston.)

Csupán egy valószínű magyarázat van ezen szoros viszony megfejtésére — ugyanaz a magyarázat, amelyet felvetettünk a közös tradíciókat illetőleg, a világ teremtésére vonatkozólag és az érintkezés más egyéb pontjaira nézve, amelyekkel dolgozatom menetén találkoztunk. Mikor a héber törzsek az Euphrates völgyében otthonukat elhagyták, magukkal vitték a hagyományokat, hitet, szokásokat, amelyek abban a kerületben, akkor életben voltak és amelyek közösek voltak a babyloniaikkal.

Új környezetben, új vonásokkal gazdagodott az eredeti hit és hagyomány, de a hozzáadások nem tudták elhomályosítani az éles jelleget, amelyet a babyloniai népekkel való érintkezés hozott létre annak idején. Tudjuk azt is, hogy a héberék és babyloniak közti érintkezés soha teljesen meg nem szakadt. Az ősi hagyományok túléltek az idők hosszúságát, alkalmazkodtak a változott körülményekhez, a teljesen új vallási felfogáshoz, de csirájukban megmaradtak babyloniaknak. Hitbeli fogadalmak módosítottak, új tanok keltek életre, de azért boldog következet-

lenséggel a régi mindig bele volt foglalva az újban. Innen van, hogy ha igazán érteni akarjuk a hébereket, vallásukat, szokásaikat, törvénykezésüket és gondolkozásmódjukat, vissza kell mennünk Babyioniába.

Ennyit óhajtottam röviden ez alkalommal elmondani vallástörténeti szempontból. Ezt annál is inkább hangsúlyozni szeretném, mert esetleg lehetnek olyanok, akiket a biblia illeténszerűleg való bírálata talán bántana. Már dolgozatom elején különben igyekeztem világosan megjelölni célom, hogy valamelyes, e fajta félreértésnek nehogy útadjak. Célom még világosabbá lesz az olvasó előtt, ha a judaizmus keletkezésének és fejlődésének korával próbálja kapcsolatba hozni dolgozatomat és az általam idézett bibliai részeket nem az isteni kijelentés jellegének szemüvegén, hanem a történeti valóság világításában olvassa és veti össze a szomszédos népek vallási fogalmival, irodalmi termékeivel.

Vallásszabadság és a hittételek.

Irta: **Dr. Boros György.**

Első tekintetre ellenmondást foglal magában a kitűzött tárgy. Szabadság a vallásban azt jelenti, hogy a hívő egyéni meggyőződése fölött nem ítélkezik semmi hivatalos birói kar, tehát sem presbitérium, sem zsinat, sem papi, sem világi tekintély nem foglalhatja tételbe a hit tárgyait. Nem ítélkezik, tehát sem kérdőre nem vonhatja a hívőt, sem nem akadályozhatja vallásos meggyőződése érvényesítésében, hite nyilvánításában.

Mint hogy az egyéni szabadság mindenkire egyenlően kiterjed, a vallásszabadságot könnyű volna úgy értelmezni, hogy aki a vallásszabadságot a maga teljes egészében akarja megvalósítani, eo ipso csak egyéni meggyőződésre gondolhat, tehát az egyházi szervezkedés vallásos hit alapján nem lehetséges, mert a szervezkedés korlátozással jár. Aki tehát a szabadságát meg akarja őrizni, nem léphetik be semmiféle szervezetbe, mert ha a szervezet tagjainak a vallásos gondolkozása egyetlen főkérdésben nem teljesen azonos, egyik kénytelen lenne elfogadni a másik vallásos meggyőződését s ezzel kénytelen lenne lemondani a magáééről.

Ám a vallásszabadság alatt éppen oly kevésbé lehet az egyéni fölfogást tenni egyedül uralkodóvá, mint a testületit. Az egyéni fölfogás megtisztulásának éppen olyan szükség van a szóró lapátra, hogy a gáztól és konkolytól megtisztuljon, mint a legtökéletesebben mivelte földben termő tiszta búzának. Tehát a vallásszabadság fogalma nem azt jelenti, hogy csak az egyéni vallásos hitnek kell érvénye-

* A párisi vallásügyi kongresszuson tartott felolvasás.